

УДК 347.214.2

РОЛЬ НОТАРІУСА В ПРОЦЕСІ ЗАХИСТУ МАЙНОВИХ ПРАВ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ

Ольшанецька О.Б., аспірант
Інститут держави і права імені В.М. Корецького
Національної академії наук України

У статті розкрито сутність нотаріального захисту майнових прав осіб. Проаналізовано систему принципів нотаріального захисту майнових прав осіб з урахуванням особливостей правового статусу внутрішньо переміщених осіб. Визначено окремі проблемні аспекти й запропоновано шляхи їх усунення стосовно захисту майнових прав внутрішньо переміщених осіб.

Ключові слова: *нотаріус, захист майнових прав, внутрішньо переміщені особи, нотаріальні дії, нотаріальний захист прав.*

В статье раскрыт смысл нотариальной защиты имущественных прав. Проанализирована система принципов нотариальной защиты имущественных прав лиц с учетом особенностей правового статуса внутренне перемещённых лиц. Определены отдельные проблемные аспекты и предложены пути их устранения относительно защиты прав внутренне перемещённых лиц.

Ключевые слова: *нотариус, защита имущественных прав, внутренне перемещённые лица, нотариальные действия, нотариальная защита прав.*

Olshanetska O.B. THE ROLE OF THE NOTARY IN DEFENDING THE PROPERTY RIGHTS OF INTERNALLY-DISPLACED PERSONS

Revealed the meaning of notarial protection of property rights. The system of principles of notarial protection of the property rights of persons subject to the peculiarities of the legal status of internally displaced persons. Identified certain problematic aspects and proposed ways of addressing them under the protection of the rights of IDPs.

Key words: *notary, property rights, internally displaced persons, notarial actions, notarial protection of the rights.*

Постановка проблеми. Гарантії захисту прав особи з боку держави є важливим елементом демократизації суспільних відносин. Трансформаційні процеси, що сьогодні відбуваються в Україні, особливо в умовах нестабільності внутрішньополітичної ситуації й соціального напруження, викликаного різними факторами, об'єктивують проблему повноцінної реалізацією особою її прав і забезпечення власних інтересів усіма доступними в межах правового поля засобами. Особливої актуальності в цьому контексті набуває питання захисту прав тих категорій осіб, котрі поставлені в найбільш скрутні соціально-економічні умови, зокрема мова йде про внутрішньо переміщених осіб, які були вимушені змінити місце проживання внаслідок окупації частини території України або проведення на частині території антитерористичної операції. Захист їхніх прав держава повинна гарантувати неухильно, особливо враховуючи той факт, що їхні майнові інтереси частіше за все залишаються на території, тимчасово окупованої Російською Федерацією. На сьогоднішній день, що більшість із зазначеної категорії осіб позбавлені можливості доступу та фактичного розпорядження власним майном, натомість маючи потребу захисту свого статусу титульного власника. З огляду на це об'єктивним є зростання ролі нотаріату як системи органів, однією з важливих функцій яких є захист майнових прав. Із цих позицій велику актуальність викликає дослідження форм захисту нотаріусами майнових прав осіб, урахування особливості статусу внутрішньо переміщених осіб, а також можливості, які відкриваються

для підвищення ступеня захищеності їхніх прав та інтересів.

Ступінь розробленості проблеми. Проблема нотаріального захисту цивільних прав та інтересів осіб розглядалася багатьма вченими, зокрема М.М. Дяковичем, Ю.В. Желіховською, О.І. Мацегориним, Я.П. Панталієнком, Т.М. Підлубною та ін.

Разом із тим питання стосовно захисту прав нотаріусами саме вимушено переміщених осіб до сьогодні не актуалізувалося й не розглядалося.

Метою статті є розкриття ролі та особливостей процесу захисту майнових прав нотаріусом із акцентом на статусі внутрішньо переміщених осіб.

Виклад основного матеріалу. Захист цивільних прав та інтересів особи є невід'ємною складовою державних гарантій усебічного розвитку людини та громадянина, забезпечення його повноцінного існування, задоволення потреб не лише осіб, котрі мають специфічні відносини з державою – відносини громадянства, а всіх без винятку осіб, у чому виявляється справжня сутність демократичних цінностей держави. Україна, проголошуючи незалежність, обрала шлях демократичного розвитку, перетворення суспільства з комуністичного в громадянське, відносини в якому засновані на принципах примату права особи.

Метою захисту цивільного права є його відновлення, а в разі неможливості цього – компенсація завданої порушенням цього права шкоди. Досягнення цієї мети залежить від наявності ефективного механізму захисту. За-

хист суб'єктивних цивільних прав здійснюється в установленому законом порядку, тобто за допомогою застосування належних форм, засобів і способів захисту [12, с. 197–202].

У цивільному праві під формою захисту суб'єктивних цивільних прав та інтересів розуміється комплекс внутрішніх взаємоузгоджених організаційних заходів щодо захисту суб'єктивних прав, що уживаються в межах єдиного правового режиму і здійснювані уповноваженими органами, а також самою уповноваженою особою (носієм права) [16, с. 65].

Саме тому одне з перших місць у системі норм Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) посідають норми, що регулюють засоби захисту цивільних прав та інтересів. Так, відповідно до ст. 15 ЦК України, кожна особа має право на захист свого цивільного права в разі його порушення, невизнання або оспорювання. Крім того, ЦК України визначає й види захисту особою своїх прав, до яких належать такі:

- захист цивільних прав та інтересів судом;
- захист цивільних прав та інтересів Президентом України, органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим або органами місцевого самоврядування;
- захист цивільних прав нотаріусом;
- самозахист цивільних прав.

Загальні ознаки та порівняння наведених вище видів захисту прав можна відобразити так (таблиця 1).

Даючи відповідь на питання, до якої форми захисту варто зарахувати захист цивільних прав нотаріусом, передусім потрібно врахувати, що природу того чи іншого юрисдикційного органу визначає не стільки специфіка його утворення, а також контроль за його діяльністю, скільки сам характер цієї діяльності. У зв'язку з цим слушно видається думка Х.В. Майкут, яка зауважує, що адміністративні органи, будучи складовою механізмом виконавчої влади, покликані здійснювати особливий вид державної діяльності – виконавчо-розпорядчу, специфіка якої полягає в практичному виконанні вимог закону та інших нормативних актів. Очевидно, що органи юстиції, зокрема нотаріат, подібних завдань не виконують, оскільки є не виконавчо-розпорядчими, а правоохоронними органами і здійснюють діяльність щодо охорони права від порушень, захисту прав, а також запобігання правопорушенням. Нотаріус не працює на правах адміністративного органа, не управляє якою-небудь сферою, а застосовує норми права, як і суд. Правова природа нотаріату не управлінська, а правозастосовна. Хоча органи управління також займаються правозастосуванням, але для них більш характерне застосуванням норм права у формі оперативно-виконавчої діяльності, під якою розуміють організацію виконання правових норм, позитивне регулювання за допомогою індивідуальних актів [9, с. 65–68].

Таблиця 1

Порівняння видів захисту цивільних прав особи відповідно до ЦК України

Вид захисту прав	Способи захисту прав	Походження способу на захист	Порядок захисту прав
захист цивільних прав та інтересів судом	визнання права; визнання правочину недійсним; припинення дії, яка порушує право; відновлення становища, яке існувало до порушення; примусове виконання обов'язку в натурі; зміна правовідношення; припинення правовідношення; відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди; відшкодування моральної (немайнової) шкоди; визнання незаконними рішення, дій чи бездіяльності органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб	установлено договором або законом	визначається у відповідних процесуальних нормативних актах, зокрема в Цивільному процесуальному кодексі України
адміністративний захист цивільних прав та інтересів	захист цивільних прав та інтересів Президентом України, органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим або органами місцевого самоврядування в межах повноважень, визначених Конституцією України й законами України	установлено законом	визначається в ЦК України
захист цивільних прав нотаріусом	учинення виконавчого напису на борговому документі; накладення заборон щодо відчуження майна; прийняття на зберігання та в депозит; охорона спадкового майна	установлено законом, зокрема ЦК України та Законом України «Про нотаріат»	визначається в ЦК України та Законі України «Про нотаріат»
самозахист цивільних прав	засоби протидії, які не заборонені законом і не суперечать моральним засадам суспільства	обираються самою особою чи встановлюються договором або актами цивільного законодавства	визначається законом

Як зазначає Н.В. Троцюк, охорона та захист прав і свобод особи з боку нотаріату є своєрідним регулюєм правової дійсності, пов'язаним із регулюванням суспільних відносин за допомогою правових норм, що юридично закріплюють правовий статус нотаріусів і гарантії реалізації, охорони та захисту прав і свобод. Крім того, забезпечення прав і свобод також безпосередньо пов'язано з реалізацією нормативних приписів, сутність якої полягає в дотриманні, виконанні, використанні та застосуванні правових норм. Органи нотаріату є складовою правоохоронної системи – це нотаріуси й особи, які, згідно із законом, виконують нотаріальні дії, покликані забезпечувати захист прав і законних інтересів громадян і юридичних осіб шляхом учинення передбачених законодавчими актами нотаріальних дій від імені держави. Застосування нотаріальної форми захисту суб'єктивних прав та інтересів у цивільних правовідносинах має обмежений характер. Специфіка розгляду справ нотаріальними органами полягає в тому, що повноваження нотаріуса поширюються виключно на встановлення безспірних фактів, у наявності яких є можливість переконатися безпосередньо, на підставі несуттєвих, відповідних закону документів. Органи нотаріату, на відміну від судових інстанцій, не застосовують змагальної форми процесу, а лише встановлюють юридичні факти, як правило, на основі наданих їм письмових документів [14, с. 97–102].

Отже, розмежування компетенції судових і нотаріальних органів багато в чому зумовлено властивістю й характером заявленої громадянином вимоги, можливістю її розгляду на підставі безспірних доказів або необхідністю дослідження інших, у тому числі неочевидних, припустимих засобів доказування. Властивість такої вимоги визначає й своєрідну процесуальну форму, у межах якої може бути здійснений її захист юрисдикційним органом. Нотаріальна форма захисту не передбачена для захисту спірних матеріально-правових вимог, неочевидних, спірних інтересів. Однак вона успішно слугує цілям захисту прав громадян у межах своєї підвідомчості [11].

Важливим аспектом реалізації нотаріусами права осіб на захист їхніх цивільних прав є системи принципів, на яких такий захист ґрунтується. До основних принципів захисту прав нотаріусом варто зарахувати як загальні принципи: законності; обґрунтованості нотаріальних актів; доступності й гарантованості охорони та захисту безспірних прав; диспозитивності, так і спеціальні принципи. Серед спеціальних принципів на головну увагу заслуговують такі:

– принцип безспірності нотаріального процесу, який полягає у виключній компетенції нотаріусів посвідчувати безспірні факти. Якщо ж правовідносини є суперечливими, а спосіб їх реалізації не визначений законодавчо або в договірній формі, то нотаріус не може вчиняти нотаріальні дії;

– принцип незалежності нотаріусів, який полягає в тому, що нотаріус є незалежним суб'єктом цивільних відносин, який діє від імені держави, а відтак основним критерієм

його діяльності є встановлення істини, яка витікає із беззаперечності посвідчуваних ним фактів;

– принцип рівності осіб, котрі беруть участь у нотаріальному процесі, полягає в реалізації гарантованих державою засад рівності всіх перед законом. Іншими словами, нотаріус, захищаючи права особи, виходить із повноти доказів стосовно належних такій особі прав не вдаючись до аналізу його правового чи іншого статусу, який однак розглядається в розрізі можливостей мати ті чи інші майнові права;

– принцип одноособового прийняття рішення нотаріусом, який реалізується через інститут особистої персональної відповідальності нотаріуса за вчинені ним нотаріальні дії;

– принцип безпосередності, який полягає в тому, що будь-яка нотаріальна дія, спрямована на захист прав особи, має бути вчинена лише після дослідження оригіналів документів безпосередньо нотаріусом, а також після встановлення осіб тих, хто звертається по захист своїх прав. Фактично нотаріус посвідчує не лише дію, а й осіб, котрі вчиняють ту чи іншу дію, і так є певним гарантом того, що правочин учинено коректно, він є законним і має певні юридичні наслідки. У цьому контексті, наприклад, важливим є посвідчення заповіту, оскільки, відповідно до ст. 56 Закону України «Про нотаріат», посвідчення заповіту через представника не допускається.

Реалізація всіх принципів захисту прав нотаріусом – це демонстрація демократизму суспільства, основним завданням якого є побудова правової держави. А отже, дотримання рівності всіх без винятку осіб перед законом, незалежно від правового статусу, у якому перебувають такі особи, має забезпечуватися в тому числі й за участю органів нотаріату.

Мова йде насамперед про внутрішню переміщених осіб (далі – ВПО). Їх статус визначається спеціальним законом, відповідно до якого внутрішню переміщеною особою є громадянин України, який постійно проживає в Україні, якого змусили або який самостійно покинув своє місце проживання в результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних виявів насильства, масових порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру. Зазначені обставини вважаються загальновідомими й такими, що не потребують доведення, якщо інформація про них міститься в офіційних звітах (повідомленнях) Верховного Комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини, Організації з безпеки та співробітництва в Європі, Міжнародного Комітету Червоного Хреста й Червоного Півмісяця, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, розміщених на веб-сайтах зазначених організацій, або якщо щодо таких обставин уповноваженими державними органами прийнято відповідні рішення [3].

Кількість ВПО з Донецької та Луганської областей, а також АР Крим на 01.06.2015 перевищила 1 млн осіб і сформувалась унаслідок кількох міграційних хвиль, безпосередньо пов'язаних із періодичністю й інтенсивністю

бойових дій. Відсутність реальних перспектив швидкого відновлення контролю держави над усіма територіями матиме наслідком подальше збільшення масштабів внутрішньої міграції населення. Основні виклики, пов'язані з вимушеним переміщенням громадян, виявляються в зростанні навантаження на локальних ринках праці, існуванні проблем розміщення, працевлаштування, медичного обслуговування, психологічної реабілітації, доступу до освіти, культурної та соціальної реінтеграції тощо. Уряд України вживає окремих заходів щодо вирішення проблем вимушено переміщених осіб, багато зусиль докладають міжнародні організації, волонтери, благодійні організації та окремі громадяни. Однак реалізація термінових заходів і приватних ініціатив не має необхідного потенціалу для комплексної підтримки в середньостроковій перспективі внутрішньої міграції населення з тимчасово не контрольованих Україною територій Донецької й Луганської областей і АР Крим. Особливо з огляду на суттєве погіршення майнового та матеріального становища ВПО, втрати ними майна, загрози втрати права на спадщину тощо [13].

Отже, доцільно проаналізувати особливості ролі нотаріусу в процесі захисту майнових прав з огляду на статус і основні виклики, що стосуються майнового становища саме ВПО. Отже, нами встановлено, що, відповідно до ЦК України та Закон України «Про нотаріат», нотаріальні дії, спрямовані на захист майнових прав особи, полягають у такому [3]:

- учинення виконавчого напису на борговому документі;
- накладення заборон щодо відчуження майна;
- прийняття на зберігання й у депозит;
- охорона спадкового майна.

Відповідно до ст. 87 Закону України «Про нотаріат», учинення виконавчого напису на борговому документі відбувається з метою стягнення грошових сум або витребування від боржника майна. Нотаріуси вчиняють виконавчі написи на документах, що встановлюють заборгованість. Перелік документів, за якими стягнення заборгованості проводиться в безспірному порядку на підставі виконавчих написів нотаріусів, затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 29.06.999 № 1172і (у редакції від 12.06.2015) [4]. До таких документів насамперед належать нотаріально посвідчені правочини, що передбачають сплату грошових сум, передачу або повернення майна, а також право звернення стягнення на заставлене майно. Наприклад, договори купівлі-продажу з розстроченням платежу, договори оренди, застави тощо. Для одержання виконавчого напису нотаріусу подається оригінал нотаріально посвідченого договору й документи, що підтверджують безспірність заборгованості боржника та встановлюють прострочення виконання зобов'язання [5].

Відповідно до ст. 88, нотаріус учиняє виконавчі написи, якщо подані документи підтверджують безспірність заборгованості або іншої відповідальності боржника перед стягувачем і за умови, що з дня виникнення права

вимоги минуло не більше ніж три роки, а у відносинах між підприємствами, установами та організаціями – не більше ніж один рік. Крім того, законом визначається і зміст виконавчого напису, а також порядок стягнення за виконавчим написом [3].

Із погляду особливості захисту майнових прав ВПО варто звернути увагу на два аспекти: по-перше, майно, що підлягає охороні, частіше за все знаходиться на тимчасово окупованій території або території проведення АТО; по-друге, строк виникнення права вимоги в силу дії форс-мажорних обставин потребує перегляду в бік продовження або забезпечення законодавчо встановлених підстав його переривання з можливістю продовження в подальшому, коли форс-мажорні обставини буде усунуто.

Стосовно строків потрібно звернути увагу й на норми ЦК України щодо перебігу строків, а також на норми Цивільного процесуального кодексу України щодо порядку обчислення, переривання та юридичних наслідків переривання строків тощо. Що ж стосується місцезнаходження майна, то тут варто звернутися до принципу безпосередності й безспірності нотаріального процесу, відповідно до яких нотаріус фактично підтверджує лише майнове право особи, не вдаючись до встановлення фактичного місцезнаходження об'єктів такого права. Інтерес у нотаріуса викликає лише достовірність і законність виникнення майнового права, у тому числі законність і достовірність титулу того чи іншого майна. Відтак ВПО мають змогу користуватися захистом своїх майнових прав навіть стосовно майна, що знаходиться на тимчасово окупованій території. А якщо мова йде про АР Крим, то тут вступають у силу також норми, що регулюють зносини нотаріусів з іноземними органами юстиції.

Що стосується накладення заборон щодо відчуження майна, то тут доцільно звернутися до ст. 73 Закону України «Про нотаріат», відповідно до якої подібна заборона накладається нотаріус за місцем розташування жилого будинку, квартири, дачі, садового будинку, гаража, іншого нерухомого майна, чи місцем розташування земельної ділянки, або за місцезнаходженням однієї зі сторін правочину [3]:

- за повідомленням установи банку, підприємства або організації про видачу громадянину позики (кредиту) на будівництво, капітальний ремонт чи купівлю жилого будинку (квартири);

- за зверненням органу опіки та піклування з метою захисту особистих і майнових прав та інтересів дитини, яка має право власності або проживає в жиллому будинку, квартирі, іншому приміщенні, на відчуження якого накладається заборона;

- при посвідченні договору довічного утримання;

- при посвідченні договору про заставу жилого будинку, квартири, дачі, садового будинку, гаража, земельної ділянки, іншого нерухомого майна;

- за повідомленням іпотекодержателя;

- у всіх інших випадках, передбачених законом.

Важливо, що накладення заборони відчуження є нотаріальною дією, що передбачає здійснення нотаріусом реєстрації відповідного обтяження в реєстрі обтяжень. Крім того, звертає на себе увагу й той факт, що стосовно накладення заборони як учинення нотаріальної дії законом встановлена вимога щодо спеціального місця її вчинення, а саме: за місцем розташування жилого будинку, квартири, дачі, садового будинку, гаража, іншого нерухомого майна, чи за місцем розташування земельної ділянки, або за місцезнаходженням однієї зі сторін правочину, порушення чого призводить до недійсності нотаріальної дії [8].

Подібна норма, яка міститься в ст. 41 Закону України «Про нотаріат», децю обмежує право ВПО на захист їхніх майнових прав, оскільки нотаріус не зможе вчинити такі дії на тимчасово окупованій території або на території, де проводиться АТО, тобто на території фактичного місцезнаходження об'єктів нерухомості.

Подібний недолік стосовно ВПО ми знаходимо і щодо нотаріальної охорони спадкового майна. Відповідно до ст. 73 Закону України «Про нотаріат», нотаріус за місцем відкриття спадщини за повідомленням підприємств, установ, організацій, громадян або на підставі рішення суду про оголошення фізичної особи померлою чи за своєю ініціативою, а в населених пунктах, де немає нотаріуса, – посадова особа органу місцевого самоврядування, яка вчиняє нотаріальні дії, уживають заходів щодо охорони спадкового майна, коли це потрібно в інтересах спадкоємців, відказоодержувачів, кредиторів або держави. Ці заходи вживаються ними безпосередньо або шляхом доручення нотаріусам чи посадовим особам органів місцевого самоврядування за місцезнаходженням майна [3].

Ужиття заходів щодо охорони спадкового майна є нотаріальною дією, що спрямована на захист і охорону прав спадкоємців, відказоодержувачів тощо. Важливо, що метою вчинення цієї нотаріальної дії є саме охорона прав певних осіб, для чого здійснюються відповідні заходи щодо збереження майна. Іншими словами, збереження схоронності спадкового майна само по собі є не метою, а обов'язковою умовою для належної реалізації прав спадкоємців, відказоодержувачів тощо в майбутньому [8].

Але знову ж таки існує обмеження щодо місця вчинення нотаріальних дій, що у випадку специфічності правового статусу ВПО та специфіки їх вимушеного переміщення на іншу територію з відривом від реального володіння майном суттєво обмежує їхні інтереси та права. Тому доцільно в зміст ст. 41 включити норму стосовно розширення можливостей ВПО захищати свої права, навіть якщо таке майно знаходиться на тимчасово окупованій території або території проведення АТО. Іншими словами, необхідно внести винятки до цієї статті стосовно можливості ВПО здійснювати нотаріальний захист своїх прав на території, підконтрольній українській владі, навіть якщо майно, стосовно якого такий захист необхідний, залишається на території, з якої така особа була переміщена.

Висновки. Підсумовуючи викладене вище, доходимо висновку, що нотаріальна форма захисту майнових прав особи є досить ефективним засобом за умови безспірності права власності особи на ту чи іншу річ і безспірності документів, що таке право закріплюють. Беззмагальність і беззаперечність нотаріального процесу та нотаріальної дії суттєво підвищують оперативність цивільного обігу речей і підсилюють рівень захищеності майнових прав осіб. З іншого боку, у сучасних реаліях України постала нагальна потреба переглянути окремі положення законодавства, яке регулює вчинення нотаріальних дій, зокрема, у контексті специфіки правового статусу ВПО та правового режиму території, на якій знаходиться майно таких осіб.

Охорона цивільних прав та інтересів нотаріусом ВПО є важливим елементом системи державних гарантій прав таких осіб. Нотаріус, виступаючи як незалежний арбітр та уособлюючи в собі державу, дає змогу захищати ВПО власні майнові права навіть за умови переміщення, але для того щоб зробити такий захист ефективнішим, потрібно внести деякі зміни до Закону України «Про нотаріат». Зокрема, потребує зміни ст. 41, у яку необхідно внести доповнення щодо виключення обмеження на місце проведення нотаріальних дій, зокрема, з приводу охорони спадкового майна та накладення заборони щодо відчуження майна в контексті правового статусу ВПО з урахуванням неможливості фактичного доступу нотаріусами до майна таких осіб, яке знаходиться на тимчасово окупованій території України або на території проведення АТО. Крім того, необхідним є і зняття відповідної заборони на внесення відомостей у відповідний реєстр обтяжень щодо обтяження, яке накладається на майно ВПО, що знаходиться на такій території, з метою захисту прав його титульного власника.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
2. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб : Закон України від 20.10.2014 № 1706-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1706-18/>.
3. Про нотаріат : Закон України від 02.09.1993 № 3425-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3425-12/>.
4. Про затвердження переліку документів, за якими стягнення заборгованості провадиться у безспірному порядку на підставі виконавчих написів нотаріусів : Постанова Кабінету Міністрів України від 29.06.1999 № 1172 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1172-99-п>.
5. Борисова В.І. Цивільне право України : [навчальний посібник] / В.І. Борисова. – К. : Юрінком Інтер, 2007. – Т. 1. – 2007. – 480 с.
6. Дякович М.М. Нотаріальне право України : [навчальний посібник] / М.М. Дякович. – К. : Алерта ; КНТ; ЦУЛ, 2009. – 686 с.
7. Желіховська Ю.В. Охорона цивільних прав та інтересів нотаріусом : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 / Ю.В. Желіховська. – К., 2012. – 20 с.
8. Коротюк О.В. Науково-практичний коментар Закону України ... коментар Закону України «Про нотаріат» / О.В. Коротюк. – К. : ОВК, 2013.

9. Майкут Х.В. До питання нотаріальної форми захисту цивільних прав / Х.В. Майкут // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція». – 2013. – Вип. 6-1 (2). – С. 65–68.

10. Мацегорін О.І. Поняття та зміст захисту цивільних прав / О.І. Мацегорін // Часопис Київського університету права. – 2011. – № 3. – С. 143–147.

11. Підлубна Т.М. Нотаріальна форма захисту цивільних прав та інтересів / Т.М. Підлубна // Науковий вісник Чернівецького ун-ту. – 2010. – Вип. 533.

12. Приватноправові механізми здійснення та захисту суб'єктивних прав фізичних та юридичних осіб : [колективна монографія] / [В.Л. Яроцький, В.І. Борисова, І.В. Спасибо-Фатєєва, І.В. Жилінкова та ін.] ; за наук. ред. проф. В.Л. Яроцького. – Х. : Юрайт, 2013. – 272 с. – С. 197–202.

13. Рекомендації Міжнародної науково-практичної конференції «Внутрішньо переміщені особи в Україні: реалії та можливості». – К. : ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України», 2015. – 54 с.

14. Троцюк Н.В. Особливості захисту цивільних прав та інтересів нотаріусом / Н.В. Троцюк, С.П. Іванюк // Юридичний вісник. – 2013. – № 2 (27). – С. 97–102.

15. Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар (пояснення, тлумачення, рекомендації з використанням позицій вищих судових інстанцій, Міністерства юстиції, науковців, фахівців). – Х. : ФО-П Колісник А.А., 2010. – Т. 1 : Загальні положення / за ред. проф. І. В. Спасибо-Фатєєвої. – 2010. – 320 с.

16. Ярова Т.М. Поняття і види форм захисту суб'єктивних цивільних прав та інтересів / Т.М. Ярова // Науковий вісник Чернівецького університету. Серія «Правознавство». – 2007. – Вип. 375. – С. 63–67.